

3. Rahvusvaheline inimõiguste kaitse süsteem

Rahvusvaheline inimõiguste kaitse süsteem sellisena, nagu me seda praegu tunneme, tekkis pärast teist maailmasõda, seega suhteliselt hiljuti. Sel alla sajandi pikkuse ajalooga süsteemil on olnud oma kasvuraskused¹ ja kindlasti ei ole see inimõiguste kaitsmiseks täiuslik. Seda on kritiseeritud, sellele on ette heidetud ebatõhusust, kohmakust ja isegi silmakirjalikkust.² Samas on märkimisväärne, arvestades riikide erisuguseid huve, et selline süsteem on üldse võimalikuks saanud. Samuti tuleb silmas pidada, et inimõiguste kaitse süsteem areneb pidevalt ning et selle tekkega toimus oluline muutus arusaamas, milline on inimese positsioon rahvusvahelisel areenil ja rahvusvahelises õiguses. Enam ei vaadelda inimest kui rahvusvahelise õiguse objekti või rühma (nt vähemusrahvuse) liiget³, vaid kui rahvusvahelise õiguse subjekti⁴.

See muutus ei toimunud iseenesest ega valutult. Nagu Jan Klabbers märgib, oli selle uue arusaama algus ebalev, näiteks sisaldab 1945. aastal vastu võetud ÜRO põhikirja ⁵ „vaid paari leiget viidet inimõigustele“. ⁶ Põhikirja artikli 1 järgi on ÜRO üheks eesmärgiks inimõiguste tagamine ning artiklite 55 ja 56 alusel anti ÜRO käsutusse vahendid inimõiguspoliitika põhimõtete sõnastamiseks. ⁷ Artiklis 1 on sätestatud ÜRO peamiste eesmärkidena „säilitada rahvusvahelist rahu ja julgeolekut“ ning „arendada rahvusvahelist koostööd [...] lugupidamise kasvatamisel ja süvendamisel inimõiguste ja kõigile mõeldud põhivabaduste vastu, tegemata vahet rassi, soo, keele ja usundi alusel“. ⁸ Inimõigustega seotud artikleid võib põhikirjast leida teisigi (nt artikkel 13 lõige 1 ning artiklid 73 ja 76). Tõsiasi on see, et inimõiguste kaitse lisamine ÜRO põhikirja oli omas ajas radikaalne samm, sest sellega rõhutati, et inimõiguste kaitse ei kuulu pelgalt riikide jurisdiktsiooni, vaid ka rahvusvahelisel õigusel ja järelevalvel on selles oma roll. Samas ei sätestanud põhikirja ei konkreetseid inimõigusi ega riikide täpseid kohustusi nende kaitsmisel.

Läbimurre saavutati 10. detsembri 1948. aasta ÜRO Peaassamblee resolutsiooniga vastu võetud inimõiguste ülddeklaratsiooniga⁹, mis piltlikult öeldes käivitas rahvusvahelise inimõiguste revolutsiooni. Tegemist on esimese rahvusvahelise

inimõiguste kataloogiga, kuna ÜRO põhikirjas see puudus. Deklaratsioon sisaldab nii kodaniku- ja poliitilisi õigusi kui ka majanduslikke, sotsiaalseid ja kultuurialaseid õigusi. Deklaratsiooni vastuvõtmise järel on sõlmitud hulk õiguslikult siduvaid inimõiguslepinguid nii rahvusvahelisel kui ka regionaalsel tasandil. Inimõiguste ülddeklaratsioonile järgnesid 1966. aastal vastu võetud kaks ÜRO õiguslikult siduvat rahvusvahelist pakti: kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt¹⁰ ning majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste rahvusvaheline pakt¹¹. Koos ülddeklaratsiooniga nimetatakse neid kolme ka rahvusvaheliseks inimõiguste koodeksiks (*International Bill of Human Rights*).

Ainuüksi ÜRO raames räägitakse tänapäeval üheksast peamisest inimõiguslepingust (*core international human rights instruments*) ning nende paljudest lisaprotokollidest. Neile üheksale lisandub veel mitu olulist rahvusvahelise inimõiguste kaitsega seotud konventsiooni, näiteks 1948. aasta genotsiidi vältimise ja karistamise konventsioon¹² ning 1951. aasta pagulasseisundi konventsioon¹³.

Inimõiguste kaitse rahvusvaheline süsteem, mille all peetakse peamiselt silmas ÜRO egiidi all toimivat süsteemi, on nüüdseks täienenud regionaalsete süsteemidega Ameerikas¹⁴, Aafrikas¹⁵ ja Euroopas¹⁶, aga ka Aasias¹⁷ ja Araabia maades¹⁸. ÜRO raames loodud inimõiguste kaitse süsteem ei andnud selget võimalust regionaalsete süsteemide loomiseks ning esialgu suhtuti nende tekkesse umbusklikult. Esimene selline süsteem, mille korral suudeti õiguslikult siduvad dokumendid vastu võtta veel enne, kui seda tegi ÜRO, oli Euroopa Nõukogu süsteem¹⁹. Regionaalsete süsteemide loomisega kaasnenud kõhkluste üks põhjusi oli kartus, et inimõiguste universaalsus saab regionaalsete süsteemide tekkides kannatada, muu hulgas piirkondlike kultuuriliste eripärade tõttu.²⁰ Alles 1977. aastal tunnustas Peaassamblee regionaalsete süsteemide olulisust ning isegi kutsus üles neid looma.²¹ Praegu on tõsiasi see, et olenemata kultuurilistest eripäradest on ÜRO peamised instrumendid (nt rahvusvaheline inimõiguste koodeks) leidnud viitamist olulistest regionaalsetes inimõigustealastes dokumentides. Samuti võib täheldada, et konventsioonide alusel loodud järelevalveinstitutsioonid viitavad suhteliselt sageli üksteise praktikale ja dokumentidele nii ÜRO süsteemi sees kui ka piirkondlikul tasandil.

Eesti on ÜRO liige olnud alates 17. septembrist 1991 ning liitunud kõigi peamiste inimõiguslepingutega ja nende lisaprotokollidega. Eesti on tunnustanud individuaalkaebuste esitamise võimalust üheksast peamisest konventsioonist kolme puhul. Alljärgnevalt annan ülevaate ÜRO põhilistest probleemidest ja võimalustest

inimõiguste kaitsmisel. Nii suure süsteemi käsitlemisel kõikide nüanssideni ei jõua. Näiteks ei vaatle ma ÜRO eriagentuure, kellel on samuti ühel või teisel viisil täita inimõiguste kaitsmisel oma osa, muu hulgas on nendegi raames vastu võetud inimõigusi kaitsvaid instrumente.²² Annan lühiülevaate ÜRO peamiste organite tegevusest ning pööran tähelepanu seitsmele inimõiguskonventsioonile (üheksast peamisest) ja nende järelevalvele. Valiku tegemisel lähtusin sellest, milliste konventsioonidega on Eesti 2021. aasta lõpuks ühinenud.

- ¹Ajaloo kohta vt Velmet, A. Inimõiguste ajalugu. – Raamat „Inimõigused“.
- ²Arutelusid ja kriitikat ÜRO Inimõiguste Nõukogu kohta vt Freeman, R. The United Nations Human Rights Council: A Critique and Early Assessment. Abingdon: Routledge 2013. Kriitikat inimõiguste süsteemi kohta üldisemalt vt nt Posner, E. Twilight of Human Rights. Oxford: OUP 2014; Hathaway, O. A. Do Human Rights Treaties Make a Difference? – Yale Law Journal 2002/111.
- ³Selline lähenemine oli valdav Rahvasteliidu ajal.
- ⁴Üksikisiku vastutuse kujunemise kohta vt Eelmaa, S. Rahvusvaheline kriminaalõigus. – Raamat „Inimõigused“.
- ⁵Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni põhikiri ning Rahvusvahelise Kohtu statuut. – RT II 1996, 24, 95.
- ⁶Klabbers, J. Rahvusvaheline õigus. Tallinn: Juura 2018, lk 166.
- ⁷Ibid., lk 138.
- ⁸Kuigi seda ei ole sõnaselgelt väljendatud, võib öelda, et rahu ja julgeoleku ning inimõiguste vahelise seose loomine oli tahtlik. Smith märgib õigesti, et hilisemad arengusuunad (näiteks Euroopa Julgeoleku- ja Koostööorganisatsiooni (OSCE) raames) näitavad inimõiguste kaitse olulisust rahu ja julgeoleku tagamisel, vt Smith, R. K. M. International Human Rights Law. Oxford: OUP 2018, lk 28. Laiapõhjaline julgeolek (comprehensive security) on üks OSCE tegutsemise aluseks olevaid kontseptsioone, vt The OSCE Concept of Comprehensive and Co-operative Security: An Overview of Major Milestones. OSCE 2009. – <https://www.osce.org/files/f/documents/c/0/37592.pdf> (10.08.2021).
- ⁹ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon. – A/RES/3/217A, 10.12.1948.
- ¹⁰Kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt. – RT II 1994, 10, 11.
- ¹¹Majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste rahvusvaheline pakt. – RT II 1993, 10, 13.
- ¹²Genotsiidi vältimise ja karistamise konventsioon. – RT II 1994, 27, 103; üksikisiku vastutuse kujunemise kohta vt Eelmaa, S. Rahvusvaheline kriminaalõigus. – Raamat „Inimõigused“.

- [13](#) Pagulasseisundi konventsioon. – RT II 1997, 6, 26; vt ka Roots, L. Ränne. – Raamat „Inimõigused“.
- [14](#) Ameerika inimõiguste süsteem loodi Ameerika Riikide Organisatsiooni (OAS) egiidi all. Olulised instrumendid: OAS-i 1948. aasta põhikiri, Ameerika inimõiguste ja kohustuste deklaratsioon (1948) ja Ameerika inimõiguste konventsioon (1969). Vt ka Ameerika Inimõiguste Kohus. – <https://www.corteidh.or.cr/index.cfm?lang=en> (11.09.2021).
- [15](#) Aafrika inimõiguste süsteem loodi Aafrika Ühtsuse Organisatsiooni (1963, 2002. aastast Aafrika Liit) egiidi all. Oluline instrument: Aafrika inimõiguste ja rahvaste õiguste harta (1981). Vt ka Aafrika Inimõiguste Kohus. – <https://www.african-court.org/wpafc/> (11.09.2021).
- [16](#) Vt ka Laffranque, J. Euroopa Inimõiguste Kohus kui Euroopa inimõiguste konventsiooni kohaldaja ja tõlgendaja. – Raamat „Inimõigused“; Aasa, B. Euroopa Liit ja inimõigused. – Raamat „Inimõigused“. Oluline koht inimõiguste kaitsel on ka OSCE-l.
- [17](#) Aasia regionaalne süsteem on killustunud, samas vt Kagu-Aasia Maade Assotsiatsiooni (ASEAN) loodud mehhanismi ja ASEAN-i inimõiguste deklaratsiooni (2012). – https://asean.org/wp-content/uploads/2021/01/6_AHRD_Booklet.pdf (01.10.2021).
- [18](#) Araabia inimõiguste harta (2004). – <http://hrlibrary.umn.edu/instree/arabhrcharter.html> (11.10.2021); Almutawa, A. The Arab Court of Human Rights and the Enforcement of the Arab Charter on Human Rights. – Human Rights Law Review 2021/21 (3), lk 506–532.
- [19](#) Vt ka Laffranque, J. Euroopa Inimõiguste Kohus kui Euroopa inimõiguste konventsiooni kohaldaja ja tõlgendaja. – Raamat „Inimõigused“. Konventsioon võeti vastu juba 1950. aastal.
- [20](#) Heyns, C., Killander, M. Universality and the Growth of Regional Systems. – Shelton, D. (toim). The Oxford Handbook of International Human Rights Law. Oxford: OUP 2015.
- [21](#) General Assembly Resolution on Regional Arrangements for the Promotion and Protection of Human Rights. 32/127, 16 December 1977. – <https://www.refworld.org/docid/3b00f13940.html> (10.08.2021).
- [22](#) ÜRO eriagentuurid on näiteks Maailma Tervishoiuorganisatsioon (WHO), Rahvusvaheline Tööorganisatsioon (ILO), Rahvusvaheline Valuutafond (IMF), Maailmapanga gruppi kuuluvad finantsinstitutsioonid (sh Rahvusvaheline Rekonstruktsiooni- ja Arengupank, IBRD) ning ÜRO Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsioon (UNESCO). ÜRO fondide ja programmide hulka kuuluvad

näiteks Lastefond (UNICEF) ja Arenguprogramm (UNDP).